

פתיחה

בפרשת השבוע פונה יצחק לעשיו בנו הבכור, כדי שייכין לו אוכל ושיוכל לברכו לפני מותו. רבקה שומעת את הדברים, ומצווה על יעקב להתחפש, להקדים את אחיו, ולזכות בברכות. יעקב אכן כך עושה, וכאשר יצחק (העיוור) שואל ומוודא שהעומד מולו הוא אכן עשיו, עונה לו יעקב שכן - "אנכי עשיו בכורך". נחלקו הפרשנים בביאור דברי יעקב:

א. במדרש (שכל טוב) הביאו את פירוש **רבי טוביה**, שיעקב שם פסיק לאחר המילה 'אנכי', ובכך נמנע מלשקר, כלומר 'אנכי', ועשיו (הוא) בכורך, וכן פירש **רש"י**. כמובן שאין כוונתם לפרש שיעקב לא שיקר כלל, שהרי בסופו של דבר יצחק הוטעה שהעומד לפניו הוא עשיו, אלא שגם במקרה זה שהשקר מוצדק וראוי, יש עניין לשנות כדי שהדברים לפחות יישמעו כאמיתיים.

ב. המדרש בדעה שנייה חלק על פירוש זה, מכיוון שאם מפרשים כך יש מספר פסוקים שאינם מסתדרים. למשל הפסוק 'אנכי ה' אלוקיך', שאם מפרידים את המילה אנכי מהמילים ה' אלוקיך, משמע שישנם שתי רשויות. משום כך פירשו, שמכיוון שהשקר היה מוצדק, יעקב לא צריך כלל לשנות בדיבורו, וכפי שמספרת התורה בפרשת וירא שהקב"ה שינה במקום הצורך מדיבורו, ובלשונו:

"ראיתי בפירוש רבי טוביה, עשיו הפסיק העניין, וכן אמר יעקב לאביו אנכי הוא המדבר, אבל עשו הוא בכורך, ולא נראו לי הדברים, כי יש להם סתירה בכמה מקראות, כי איך יכול לומר אנכי ה' א-להיך אבל אם יש לדון את אבינו יעקב לזכות כך יש לדונו, כי ודאי אמר שהוא עשו, ומבוראו למד לשנות מפני דרכי שלום."

בעקבות יעקב אבינו ששיקר ליצחק כדי לקבל את הברכות, נעסוק השבוע בדיני שקרים. נראה את מחלוקת הפוסקים האם יש איסור הלכתי לשקר, ואם אכן ישנו, באלו מצבים. כמו כן נראה את מחלוקת הפוסקים, באלו מקרים יש היתר לשקר, ובמה התייחדו מקרים אלו משאר המקרים.

האיסור לשקר

האם יש איסור לשקר? מדברי הגמרא במסכת שבועות (ל ע"ב) משמע שיש איסור דאורייתא לשקר, אבל רק במסגרת בית הדין. הגמרא מביאה את הפסוק בפרשת משפטים 'מדבר שקר תרחק' ומפרשת שהכוונה לכך שאסור לדיין לפסוק דין שקר, אסור להצטרף עם עד גזלן להעיד וכן על זו הדרך, אבל בסתמא ללא קשר לבית הדין אין איסור דאורייתא לשקר.

מחלוקת הראשונים

למעשה נחלקו הראשונים, האם אכן האיסור לשקר נאמר רק בבית הדין. יש להעיר ולציין, שאין ספק שיש איסור מוסרי לשקר ואין צורך בפסוק להוכיח זאת¹ (ובדומה לדברי **הרב שמעון שקופ** (שערי יושר שער ה) שאסור לגנוב ללא קשר לציווי התורה), אלא שהמחלוקת בין הראשונים היא, האם בנוסף לאיסור המוסרי ישנו גם איסור הלכתי:

א. **האבן עזרא** בפירושו לתורה כתב, שאכן דין זה נוהג במסגרת בית הדין, ומורה שעל הדיין אסור לדון דין שקר. גם **הרמב"ם** צעד בדרך זו, ומשום כך כאשר הביא פסוק זה מספר פעמים בהלכותיו, הזכיר אותו רק בעניינים הקשורים בהלכות בית דין, וכן עולה מדבריו גם בספר המצוות (מצווה רפא), ובלשונו בהלכות סנהדרין (כא, ז):

"אסור לדיין לשמוע דברי אחד מבעלי דינין קודם שיבא חברו או שלא בפני חברו, ואפילו דבר אחד אסור שנאמר שמוע בין אחיכם, וכל השומע מאחד עובר בלא תעשה שנאמר לא תישא שמע שווא, וכן בעל דין מזהר שלא ישמע דבריו לדיין קודם שיבא בעל דין חברו, וגם על זה וכיוצא בו נאמר מדבר שקר תרחק."

מעבר לכך שכך משמע מדברי הגמרא בשבועות, ראייה נוספת אפשר להביא מדברי הגמרא בכתובות (טז ע"ב). הגמרא מביאה מחלוקת בין בית שמאי לבין בית הלל, כיצד ישבח אדם כלתו של חברו, במקרה בו הוא חושב שאין כל כך במה לשבח. לדעת בית שמאי אסור לו לשקר, כי נאמר 'מדבר שקר תרחק', ואילו לדעת בית הלל מותר לשקר במקרה זה.

מדוע לדעת בית הלל (שנפסק להלכה כמותם) מותר לשקר במקרה זה? מדברי מסכת כלה רבתי (ט, א) משמע, שהפסוק 'מדבר שקר תרחק' אותו מביאים בית שמאי כראייה לדבריהם, מתייחס רק לשקרים בבית הדין, שם אכן אסור לשנות גם מפני השלום, אבל שקר "רגיל" שלא בבית הדין אינו נלמד מאותו פסוק - ולכן במקום הצורך כאשר אדם עלול להיפגע מותר לשקר.

ב. דעה חולקת בראשונים, מופיעה בדברי **ספר חסידים** (ס' רלה) אשר פירש, שכאשר הגמרא בשבועות מייחסת את האיסור לשקר רק לבית הדין, אין כוונתה רק למקרה זה, אלא לכל שקר שעלול לגרום נזק לזולת וכמו שקר שמתרחש בבית הדין הגורם לנזק ממוני. ולכן לשיטתו, במקרה בו אדם משקר ולא ייגרם מכך נזק - אכן לא יהיה בו איסור תורה. ובלשונו:

"מדבר שקר תרחק. ציווה יוצרנו בפרשת משפטים מדבר שקר תרחק חייב להתרחק, אבל שקר שיוכל לידי חברו וצריך לתת לב בזה העניין שיוכל לבוא שקרו לידי היזק. ומקצת פירשו חז"ל בשבועות בפרק שבועת העדות, אבל שקר שאינו בא לידי רעה לא הזהירה תורה עליו דדבר למד מענינו שברשע רע לבריות הכתוב מדבר."

כיצד יפרש את דברי הגמרא במסכת כתובות, בה רק בית שמאי מביאים את הפסוק מדבר שקר תרחק כראייה לשיטתם? הוא פירש, שהמחלוקת בין התנאים תלויה בשאלה האם אכן ייגרם נזק מהשקר. בית הלל סוברים שלא ייגרם נזק מהשבח הלא מציאותי, ולכן מותר לשקר. בית שמאי חולקים וסוברים שעלול להיגרם נזק, ומשום כך זה כלול באיסור מדבר שקר תרחק.

¹ מאותה סיבה כאשר גוי מגיע לבית הדין להתגייר, כפי שכותבת הגמרא במסכת יבמות (מז ע"ב) לא בודקים האם מדובר באדם מוסרי, מכיוון שהחובה להיות מוסרי אינה קשורה לציווי התורה אלא חובה בסיסית הקודמת למתן תורה, ולכן כאשר רוצים לבחון האם אותו גוי רוצה להיות יהודי, יש לבחון אותו בדברים שמייחדים את העם היהודי דווקא (ועיין הרב מיכאל אברהם, מחברת רביעית).

ג. שיטה שלישית והמחמירה ביותר היא דעת ה**יראים** (מצוות עשה ד, כו) שנקט, שיש איסור דאורייתא לשקר בכל עניין, גם במקרים שלא יגרם נזק לצד השני (וכפי שמשמע מפשט הפסוק 'מדבר שקר תרחק'). גם לפי שיטתו צריך לומר, שכאשר הגמרא בשבועות מייחסת את הפסוק לשקר בבית דין, אין כוונתה לשם בדווקא, והוא הדין ולכל מקרה שאסור לשקר.

את דברי בית הלל בגמרא בכתובות, מהם עולה שמותר לשקר לבעל שכלתו נאה למרות שהיא אינה ייתכן שיפרש, שלא מדובר בשקר כלל, מכיוון שבעיני בעלה אכן אותה כלה נאה וחסודה. גם ה**ט"ז** (אבה"ע סה, א) צעד בדרך זו והסביר, שהסיבה שבית שמאי התנגדו לאמירה זו היא, שיש חשש שבעקבות כך שאר האנשים (שלא חושבים שהיא יפה), עלולים לחשוב שתמיד מותר לשקר.

היתר לשקר

להלכה נפסק **בשולחן ערוך** (שם, א) כדעת בית הלל, שמותר לומר על הכלה שהיא נאה וחסודה, אך אחרונים רבים הבינו כאמור שבמקרה מעין זה האמירה איננה נחשבת כלל לשקר, כיוון שבעיני בעלה היא יפה (ולכן מותר לומר לאדם שקנה חולצה, שהיא אכן יפה). שלושה מקרים בהם כולם מודים שמותר לשקר ממש, מופיעים בדברי הגמרא במסכת בבא מציעא (כג ע"ב) בשם שמואל:

א. **מסכת**: מקרה ראשון שכותבת הגמרא הוא מסכת, ופירש **רש"י** (ד"ה במסכת) שהכוונה היא, שאם שואלים אדם אם למד מסכת מסויימת והוא רוצה להצטנע, מותר לו לומר שלא למד אותה. **הרמב"ם** (גזילה יד, ג) צעד בכיוון שונה וכתב שכוונת הגמרא, שמותר לאדם לומר שלא למד מסכת מסויימת למרות שלמד, בגלל החשש שיתבייש אם לא ידע לענות על שאלות שישאלו אותו.

ב. **פוריא**: מקרה שני שכותבת הגמרא הוא פוריא, ופירש **רש"י** (ד"ה פוריא) שהכוונה, שאם שואלים אדם אם שימש מיטתו, מותר לו מחמת הצניעות לשקר. **התוספות** (שם) חלקו על רש"י, מכיוון שלא סביר שישאלו אדם שאלה זו לכן פירשו, שמותר לאדם לשקר ולומר שלא ישן על מיטה כזאת או אחרת, שמא ימצאו עליה קרי ואז הוא יתגנה, ובלשון הרמב"ם:

"במה דברים אמורים? בתלמיד ותיק שאינו משנה בדבורו כלל אלא בדברי שלום או במסכתא או במטה או בבית שהוא מתארח בו. כיצד, היה עוסק במסכת נדה ואמר במקוואות אני שונה כדי שלא ישאלו אותו שאלות בעניין נדה, או שישן במטה זו ואמר בזו אני ישן שמא ימצא שם קרי."

ג. **אושפיזא**: המקרה שלישי אותו כותבת הגמרא שמותר לשקר הוא אושפיזא, ופירשו **רש"י** (ד"ה אושפיזא) ו**תוספות** (שם), שבמקרה בו שואלים את ראובן כיצד היה האירוח אצל שמעון, מותר לו לשקר ולומר שלא היה כל כך מוצלח, כדי שלא יגיעו בעקבות המלצתו עשרות אורחים שאינם מהוגנים לשמעון ויכלו את ממונו.

לשנות מפני השלום

שלושת המקרים שכתבה הגמרא שמותר לשנות, גם הביאים להלכה **השולחן ערוך** (חו"מ רסב, כא). הראשונים הקשו, שהרי הגמרא במסכת יבמות (סו ע"ב) כותבת שמותר ואף מצווה לשנות מפני השלום (ורא"ה משמאל שהלך למשוח את דוד בחברון, וסיפר שהולך לזבוח קרבן כדי ששאל לא יהרוג אותו), ומדוע אם כן לא הביאה הגמרא גם את המקרים המובאים בבבא מציעא?

א. **התוספות** (ד"ה באושפיזא) תירצו, שהגמרות משלימות זו את זו, והסיבה שהגמרא במסכת בבא מציעא הביאה דווקא דוגמאות אלו היא, שהן הכי נפוצות. ב. **היראים** (ס' תנו) חלק וכתב, שהגמרות מתייחסות למקרים שונים. בעוד שהגמרא בכתובות מתייחסת למקרים בהם מותר לשנות מפני דרכי שלום, הגמרא בבבא מציעא לא דנה במקרי שלום, אלא במקרים של צניעות.

השלכה לחילוק בין הגמרות תהיה, שבעוד שמפני דברים של צניעות מותר לשנות גם לגבי מקרים שבהווה (כגון האומר שאינו בקיא במסכת מסויימת, כדי להצטנע), הרי שלשנות בשביל דרכי שלום מותר רק על מקרים שהיו בעבר - ומכאן מוכח שהצניעות והענוה גדולים מהשלום, וכן פסקו **המגן אברהם** (קנו, ב) ו**שולחן ערוך הרב** (שם), ובלשון ספר חסידים:

"שמותר לשנות בדברי שלום זהו בשכבר עבר. ואף על גב דאמרין בפרק ב' דמציעא עבידי רבנן דמשנו במסכתא והוא אם שגורה בפיו מסכתא זו ואומר לאו, ומשנה מה שהוא עתה, שאני התם (= שונה שם) משום ענוה, ושלא להחזיק טובה לעצמו מותר. ולמדנו מזה דהענוה יותר מהשלום בפרט זה."

סיוג ההיתר

למרות שניתן לשנות מפני דרכי שלום, **המהרש"ל** (ים של שלמה יבמות ו, מו) בעקבות הגמרא ביבמות (סו ע"א) סייג את ההיתר. הגמרא מספרת, שאשתו של רב הייתה מצערת אותו, ומכילה לו אוכל שונה משיקש. בנו של רב שראה אותו מצטער רצה לתקן את המצב, והיה מוסר לאימו שאביו מבקש אוכל אחר ממה שביקש, וכך היא הייתה מכילה את מה שבאמת רצה.

כאשר רב קיבל את האוכל, שאל את בנו כיצד קרה שאשתו הכינה הפעם את האוכל שביקש, וסיפר לו כיצד שינה את הבקשה. לכאורה, אין במעשי הבן בעיה, מכיוון ששינה מפני השלום - שלא יהיה מריבה בין רב לאשתו, ובכל זאת רב נזף בו. ומדוע? נחלקו על כך המאירי והמהרש"ל:

א. **המאירי** (ד"ה לעולם) כתב, שההיתר לשנות מפני דרכי שלום נוהג רק במקרה שאם לא ישקרו יוצר הרס וחורבן, אבל במקרה הזה רב היה מסתדר גם אם האוכל השני שהכינה אשתו. ב. **המהרש"ל** (שם) חלק וסבר שכן יש הרס במקרה שאשתו מכילה אוכל שהוא אינו רוצה (= שלום בית), ובכל זאת במקרה בו השקר הוא קבוע - אסור לשנות גם מפני דרכי שלום (ועיין הערה²).

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...

² בניגוד להלכה המתירה לשנות מפני דרכי השלום בחלק מהמקרים, בחלק מההגות הנוצרית הקתולית מובא שאין לשנות כלל מהאמת. משום כך לדוגמא מתעוררת אצלם 'דילמת הרוצח' הקובעת, שבמקרה בו ראובן מחפש את שמעון בשביל לרצוח אותו ושואל אנשים היכן הוא מתחבא, אסור לומר לו שלא יודעים במקרה בו יודעים, מכיוון שיש איסור לשקר.

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com